

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA MAKTABGA MOSLASHUVNING YOSH-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

G'ofurova Rayxona Mixridinovna

Toshkent viloyati Parkent tumani

20-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda maktabga moslashuvning yosh-psixologik xususiyatlari, ushbu jarayonga ta'sir etuvchi omillar hamda moslashuvni samarali tashkil etishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, bolaning psixologik tayyorgarligi, bilish jarayonlari, emotsional rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvining o'ziga xos jihatlari hamda maktab psixologi, pedagog va ota-onalar hamkorligining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: maktabga moslashuv, kichik maktab yoshi, yosh psixologiyasi, psixologik tayyorgarlik, o'quv motivatsiyasi, emotsional rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, maktab psixologi, boshlang'ich ta'lim, bilish jarayonlari.

KIRISH

Kichik maktab yoshi (6–10 yosh) bolaning hayotida yangi ijtimoiy bosqichning boshlanishi bilan xarakterlanadi. Maktabga qadam qo'yishi bilan bolaning kundalik hayot tarzi, faoliyati va atrofdagilar bilan munosabatlari tubdan o'zgaradi. O'yin faoliyati asta-sekin o'quv faoliyati bilan almashinadi, natijada boladan intizom, mas'uliyat, diqqatni jamlash va mustaqil ishlash kabi yangi sifatlar talab etiladi. Shu sababli maktabga moslashuv jarayoni bolaning keyingi ta'limdagi muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Yosh-psixologik nuqtai nazardan ushbu davrda bolalarda bilish jarayonlari jadal rivojlanadi. Diqqat asta-sekin ixtiyoriy tus ola boshlaydi, xotira va tafakkur takomillashadi, nutq boyligi kengayadi. Biroq bolalar hali uzoq vaqt davomida bir faoliyatga diqqatini jamlay olmaydi. Shuning uchun dars jarayonida ko'rgazmali vositalar, didaktik o'yinlar va interfaol metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning maktabga moslashuvi (adaptatsiyasi) o‘yin faoliyatidan ta’lim faoliyatiga o‘tish bilan bog‘liq murakkab psixologik jarayondir. Ushbu davrda bola yangi ijtimoiy muhitga kiradi, kun tartibi o‘zgaradi, o‘qituvchi va sinfdoshlar bilan yangi munosabatlar shakllanadi. Mazkur o‘zgarishlar ayrim bolalarda emotsional zo‘riqish, xavotir yoki moslashishdagi qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli muvaffaqiyatli adaptatsiya bolaning psixologik, fiziologik hamda ijtimoiy tayyorgarligiga bevosita bog‘liq.

Moslashuvning dastlabki bosqichida bolalarda emotsional holat sezilarli darajada o‘zgaradi. Yangi talab va qoidalarga moslashish jarayonida ularda xavotir, tez charchash, kayfiyatning o‘zgaruvchanligi yoki o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishi kuzatilishi mumkin. Shu bilan birga, bu yoshdagi bolalarda idrok va diqqat hali to‘liq shakllanmagan bo‘lib, ular ko‘proq yorqin, qiziqarli va hissiy jihatdan ta’sirchan voqealarga e’tibor qaratadilar. Ixtiyoriy diqqatning sust rivojlanganligi sababli uzoq vaqt davomida bir faoliyatga diqqatni jamlash qiyin kechadi.

Maktabga qadam qo‘yish bolaning ijtimoiy mavqeini ham o‘zgartiradi. Endilikda u oiladagi oddiy farzand emas, balki ma’lum huquq va majburiyatlarga ega bo‘lgan o‘quvchi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois mas’uliyat hissining shakllanishi, intizom qoidalariga rioya qilish hamda o‘qituvchi ko‘rsatmalarini bajarish adaptatsiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Mutaxassislar maktabga moslashuvni odatda uch darajaga ajratadilar. Yengil moslashuvda bola ikki-uch hafta ichida yangi sharoitga ko‘nikib, o‘qishga qiziqish bildiradi va sinfdoshlari bilan ijobiy munosabat o‘rnatadi. O‘rtacha moslashuv odatda bir-ikki oy davom etadi hamda bu davrda charchoq, injiqlik yoki ayrim qoidalarga moslashishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Og‘ir moslashuv holatlarida esa maktabga borishni istamaslik, uyqu va ishtahaning buzilishi, asabiylik hamda psixosomatik belgilar namoyon bo‘lishi ehtimoli yuqori bo‘ladi.

Bolaning maktab muhitiga muvaffaqiyatli moslashishini ta’minlashda ota-onalar va pedagoglarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Kun tartibiga qat’iy rioya qilish, bolaning kichik yutuqlarini rag‘batlantirish, tanqiddan ko‘ra qo‘llab-quvvatlash

usullaridan foydalanish hamda ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini kiritish moslashuv jarayonini yengillashtiradi. Bunday yondashuv bolada o'qishga nisbatan ijobiy motivatsiyani shakllantirib, uning ruhiy salomatligi va ta'limdagi muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Nazariy jihatdan Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, kichik maktab yoshidagi bolalar konkret operatsiyalar bosqichida bo'ladilar. Bu davrda ular aniq predmet va hodisalar asosida mantiqiy fikrlay oladilar, ammo mavhum tushunchalarni o'zlashtirishda kattalar yordami va ko'rgazmalilikka ehtiyoj sezadilar. Lev Vygotsky esa bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit va kattalar ko'magining muhimligini ta'kidlab, "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini ilgari surgan. Maktabga moslashuvning muvaffaqiyatli kechishi bolaning psixologik tayyorgarligiga bog'liq. Psixologik tayyorgarlik intellektual rivojlanish, nutq madaniyati, emotsional barqarorlik, irodaviy sifatlar va tengdoshlari bilan muloqot qilish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Ushbu sifatlarning yetarli darajada shakllanganligi bolaning yangi sharoitga tez moslashishiga yordam beradi.

Moslashuv jarayonida emotsional holat ham muhim o'rin egallaydi. Ayrim bolalarda maktabning dastlabki oylarida xavotir, tortinchoqlik yoki o'ziga ishonchsizlik kuzatilishi mumkin. Bunday holatlarning oldini olish uchun o'qituvchi va ota-onalar bolani qo'llab-quvvatlashi, muvaffaqiyatlarini rag'batlantirishi va unda maktabga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishi zarur. Maktab psixologi moslashuv davrida diagnostik tekshiruvlar o'tkazadi, moslashishda qiyinchilikka duch kelayotgan o'quvchilarni aniqlaydi va ular bilan individual hamda guruhviy rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni tashkil etadi. Shuningdek, ota-onalar va pedagoglar uchun psixologik tavsiyalar berish orqali moslashuv jarayonining samaradorligini oshirishga ko'maklashadi.

Ota-onalarning farzandni ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlashi, uning yutuqlarini rag'batlantirishi, dars tayyorlash uchun qulay sharoit yaratishi va maktab bilan muntazam hamkorlik qilishi ham moslashuv jarayonining muvaffaqiyatli kechishida muhim omil hisoblanadi. Bolaga ortiqcha bosim o'tkazmaslik, uning fikrini tinglash va hissiyotlariga e'tibor berish ijobiy natijalarni ta'minlaydi. Kichik maktab yoshi bolaning psixik rivojlanishida muhim bosqich hisoblanib, aynan shu davrda uning xulq-atvori, bilish

jarayonlari va ijtimoiy munosabatlarida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. Bu o'zgarishlar, avvalo, o'quv faoliyatining boshlanishi bilan bog'liq bo'lib, bola hayotida yangi talablar, majburiyatlar va mas'uliyatlarni yuzaga keltiradi. Har bir bolaning rivojlanish sur'ati individual bo'lgani sababli, uni maktabga nafaqat jismoniy, balki psixologik va motivatsion jihatdan ham puxta tayyorlash muhimdir. Maktabga qadam qo'yish arafasida bolaning sog'ligi, nutq rivoji, diqqat va xotirasi, muloqot ko'nikmalari hamda mustaqil fikrlash qobiliyati yetarli darajada shakllangan bo'lishi lozim.

6–7 yosh davrida bolaning organizmida jismoniy o'sish jarayoni faol davom etadi. Bu davrda bo'yi va vazni muntazam ortib boradi, ko'rish, eshitish organlari hamda tayanch-harakat tizimining rivojlanishiga alohida e'tibor qaratish zarur. Shu bilan birga, bolaning o'z fikrini erkin ifoda etishi, savol berishi va atrofdagi hodisalarga qiziqish bildirishi uning intellektual rivojlanishining muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Afsuski, ayrim oilalarda bolaga mustaqil fikr bildirish imkoniyati berilmagani sababli, u jamoa oldida gapirishdan tortinadi yoki o'z fikrining to'g'riligiga ishonmaydi. Shuning uchun kattalar bolaning “Bu nima?”, “Nima uchun?”, “Qanday ishlaydi?” kabi savollariga sabr bilan javob berishlari, uning fikrini tinglashlari va qiziqishlarini qo'llab-quvvatlashlari muhim hisoblanadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda idrok, tafakkur, diqqat, xotira va tasavvur kabi bilish jarayonlari jadal rivojlanadi. Ular predmetlarning shakli, rangi, hajmi va makondagi joylashuvini taqqoslay oladilar, rasm hamda suratlarning real hayotni aks ettirishini anglay boshlaydilar. Bunday tasvirlar bolaning estetik didini, kuzatuvchanligini va tasavvurini rivojlantiradi. Ta'lim jarayonida kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalari bosqichma-bosqich shakllanib boradi. Aynan shu davrda o'quvchilarda ixtiyoriy diqqat va kuzatuvchanlik rivojlanib, ular o'z faoliyatini ongli ravishda boshqarishga o'rganadilar.

Maktabga kirish bolaning hayot tarzini tubdan o'zgartiradi. U yangi jamoaga moslashadi, kun tartibini o'zgartiradi, o'qituvchi va sinfdoshlari bilan yangi munosabatlarni yo'lga qo'yadi hamda maktab ichki qoidalariga amal qilishni o'rganadi. Moslashuv davrida ayrim bolalarda ruhiy zo'riqish, charchoq, xavotir yoki o'qishga

qiziqishning pasayishi kuzatilishi mumkin. Ayniqsa, maktabga yoshiga nisbatan erta qabul qilingan bolalarda bu holatlar ko‘proq uchraydi. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar bolaning moslashuv jarayonini diqqat bilan kuzatib, unga ruhiy qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatishlari zarur.

Boshlang‘ich sinf davrida o‘qituvchi shaxsining ta’siri juda katta bo‘ladi. O‘quvchilar o‘qituvchining talab va ko‘rsatmalarini hurmat bilan qabul qiladilar, uning baholariga tayanadilar va o‘z xatti-harakatlarini shu asosda tartibga solishga harakat qiladilar. Ta’lim jarayonida bola nafaqat bilim oladi, balki intizom, mas’uliyat, mustaqillik, mehnatsevarlik va hamkorlik kabi muhim shaxsiy sifatlarni ham egallaydi. Shu bilan birga, u o‘z faoliyatini rejalashtirish, maqsad qo‘yish va unga erishish yo‘lida irodasini boshqarishni o‘rganadi.

Kichik maktab yoshida axloqiy ong ham sezilarli rivojlanadi. O‘quvchilar yaxshi va yomon xatti-harakatlarni farqlashni, jamiyat tomonidan qabul qilingan axloqiy me’yorlarga amal qilishni, o‘z harakatlari uchun javobgarlikni his etishni o‘rganadilar. Ayniqsa, birinchi sinfdan to‘rtinchi sinfgacha bo‘lgan davrda axloqiy tushunchalar, qadriyatlar va ijtimoiy tasavvurlar ancha boyiydi. Bu jarayonda o‘qituvchi va ota-onalarning shaxsiy namunasi, rag‘batlantiruvchi munosabati hamda mehr-muhabbati hal qiluvchi ahamiyatga ega.

O‘smirlik davri esa taxminan 10–15 yosh oralig‘ini qamrab olib, bolalikdan kattalikka o‘tishning murakkab bosqichi hisoblanadi. Bu davrda organizmda gormonal o‘zgarishlar sodir bo‘lib, ular bolaning hissiy holati va xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlar ba’zan quvnoq, ba’zan esa jizzaki, ta’sirchan yoki asabiy bo‘lishlari mumkin. Ular mustaqillikka intilish, tengdoshlari bilan munosabatlar, ota-onalar bilan kelishmovchiliklar yoki javobsiz his-tuyg‘ular kabi muammolarni boshdan kechiradilar. Shu sababli bu yoshdagi bolalar bilan muloqotda ularning hissiy kechinmalarini tushunish, hurmat qilish va psixologik qo‘llab-quvvatlash muhimdir.

Kichik maktab yoshi va o‘smirlik davri shaxs rivojlanishining eng mas’uliyatli bosqichlaridan hisoblanadi. Aynan shu davrlarda bolaning bilish jarayonlari, axloqiy qarashlari, ijtimoiy munosabatlari va xulq-atvori shakllanadi. Oila va maktabning o‘zaro

hamkorligi, bolaga individual yondashuv, qulay psixologik muhit yaratish hamda uning qiziqish va qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlash barkamol shaxsni voyaga yetkazishning eng muhim omillaridan biridir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi bolalarning maktabga moslashish davri ularning shaxsiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun oila, maktab va psixologik xizmatning uzviy hamkorligi, individual yondashuv hamda sog‘lom psixologik muhitni yaratish zarur. Bu esa bolalarda o‘qishga ijobiy munosabat, mustaqillik, mas’uliyat va barkamol shaxs sifatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziyev E.G‘. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. Nishonova Z.T. Bola psixologiyasi. – Toshkent, 2020.
3. Karimova V.M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2018.
4. Shoumarov G‘.B. Boshlang‘ich ta’lim psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
5. Lev Vygotsky. Mind in Society.
6. Jean Piaget. The Psychology of the Child.
7. UNICEF. Early Learning and School Readiness.
8. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.